

Dzhiubyshyna-Melnyk Natalia. The Status of Dialect Remarked Words in Modern Literary Language.

The author explores the processes of words with territorially restrictive remarks in definition dictionaries penetrating into spelling dictionaries, the codification purpose of which gives these words literary norm status. The dynamics in marking actualized lexis was traced. The article reveals newly actualized lexis – words that have not been previously included into normative dictionaries. The changes in the contents of remark terms were analyzed.

Based on comparison of the register and the remarks in a number of dictionaries the author notes that modern dictionary composers refocus on such enrichment sources of literary language as territorial dialects and achievements of western variant of literary language. The article characterizes tendencies of changes in defining the status of the words with territorially restrictive remarks in modern literary language. Certain observations as to including the lexis with such remarks into synonymic rows were made based on the principles of literary language.

Key words: territorially restrictive remarks, codification of lexis, the status of the word in literary language, actualized and newly actualized lexis.

УДК: 811. 161. 2' 373. 72' 37

Лілія Дідун

ІНТЕНСИВНІСТЬ ЯК ГРАДУЙОВАНА СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті йдеться про категорію інтенсивності як градуйовану семантичну категорію. Розглянуто основні показники вираження градаційного значення. Визначено ступені вияву градаційного значення фразеологізмів із семантикою інтенсивності сучасної української літературної мови.

Ключові слова: семантика інтенсивності, категорія градуальності, градаційна сема, фразеологічна одиниця.

Постановка наукової проблеми та її значення. Фразеологічні одиниці особливим чином віддзеркалюють акумульований у свідомості української спільноти багатомістовий життєвий досвід народу, фіксуючи ті чи ті показові ситуації з різних сфер життя. Зацікавленість лінгвістів інтенсивністю як компонентом семантичної структури фразеологізму зумовлена прагненням вивчити особливий «механізм» передачі мовцями «наголошення» на «перебільшеній» характеристиці певної ознаки, виокремлення її значущості способом

«посилення», тобто прагнення мовців до вживання конструкцій, що мають значення інтенсивності. Фразеологізми є своєрідними засобами, які уможливають репрезентацію тієї чи тієї ознаки з різним ступенем інтенсивності. Тобто передбачають градування кількості інтенсивності. Дослідження інтенсивності як важливого компонента семантичної структури фразеологізму та спроба її градування зумовлене незмінним інтересом лінгвістів до семантики фразеологізмів, зокрема до проблем фразеологізації, механізму творення фразеологічного значення тощо.

Об'єктом розгляду є фразеологічні одиниці (ФО), яким притаманна семантика інтенсивності. Критерієм для виявлення та добору одиниць із семантикою інтенсивності виступають лише ті фразеологізми або ті значення багатозначних фразеологізмів, у тлумаченнях яких є вказівка на семантику інтенсивності. Маркерами інтенсивності ознаки у фразеологізмах є наявність у тлумаченнях ФО таких слів, як «дуже», «сильно», «абсолютно», «інтенсивно», «зовсім» тощо.

Метою нашого дослідження є градування категоріальної семи інтенсивності як компонента семантичної структури ФО, а також означення лексичних показників вияву градаційного значення у фразеологізмах із семантикою інтенсивності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Науковці визначають категорію інтенсивності здебільшого як категорію семантичну. Розглядаючи категорію інтенсивності в широкому розумінні, І. І. Туранський визначив її як «семантичну категорію, що являє собою міру кількості експресивності» [18, с. 9]. Л. М. Марчук наголошує на суміжності категорій градуальності та інтенсивності, зазначаючи, що «і більший чи менший вияв градації, і ступінь інтенсивності, і більша чи менша оцінка можлива лише у порівнянні з нормою – нульовим ступенем градації, з точкою на шкалі градації (оцінки, інтенсивності), яку ми умовно приймаємо за нуль (норму)» [5, с. 336]. Дослідниця зазначає, що шкала градації існує у свідомості і мовця, і слухача, а «співвіднесення або упорядкування якісної ознаки щодо нульового ступеня виміру (норми) на шкалі градації» є градуванням [6, с. 12].

Н. В. Прекіна, досліджуючи градуальну семантику російських прислів'їв, зазначила, що «категорія градуальності близька до категорій оцінки, кількості, інтенсивності» й «основне призначення градуальності полягає в передачі величини ознаки, процесу, явища» [12].

Фразеологічні одиниці з градуальною семантикою на матеріалі сучасної російської мови досліджувала Н. М. Горшкова, зазначаючи, що «градосема в структурі фразеологічного значення актуалізує і підсилює один чи декілька елементів семантичної структури фразеологізму» і є складовим компонентом конотативного макроелементу [2]. До елементів конотативного аспекту значення В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк відносять експресивність, емоційно-оцінну сторону та функціонально-стилістичну належність. Під емоційністю розуміють вираження різноманітних емоцій та емоційно-суб'єктивної оцінки, а «експресія – поняття ширше від емоції, вона підпорядковує його собі» [1, с. 16]. «Серед семантичних компонентів, які створюють ефект експресивності, дослідники називають емоційність, оцінність, образність та інтенсивність» [7, с. 92].

Під інтенсивністю М. З. Гурко розуміє таку семантичну категорію, «якій властива градація ступеня вияву ознаки за моделлю інтенсифікації – процесу її підсилення відносно результату, тобто показника цієї інтенсивності на відповідній шкалі» [3, с. 6]. В. П. Мусієнко, розглядаючи модус інтенсивності в структурі дієслова на матеріалі російської мови, також трактувала категорію інтенсивності як категорію семантичну, яка «утворюється на опозиції значень посилення-послаблення, пов'язаних між собою значенням норми» [8, с. 227]. Науковець зазначила, що «як і кожна мовна категорія, категорія інтенсивності дії має план змісту і план вираження» [9, с. 65]. До змістового плану науковець відносить наявність «двох протилежних значень: значення підсилення (інтенсивності) і значення ослаблення (релаксації), зв'язаних між собою третім, середнім членом», тобто «точкою відліку на шкалі розгортання інтенсивності», яка «являє собою в свідомості мовця певну норму вияву дії» [9, с. 65].

На думку О. М. Полянського, у свідомості носіїв мови (а вчений досліджував категорію інтенсивності ознаки на матеріалі російської мови), «існує система мір, яку мовець підсвідомо накладає (проектуює) на ознаку і виявляє її відповідність або невідповідність “нормі”» [11, с. 7]. Науковець зазначає, що «надлишкова міра вказує на те, що ознака більше “норми”, а недостатня – на те, що ознака менше “норми”» [11, с. 7].

А. Левицький справедливо зазначав, що людина як мислячий індивід прагне до «адекватного пізнання предметів», «і з цим

безпосередньо пов'язане бажання оцінити прояв будь-якої ознаки за ступенем її інтенсивності» [4, с. 81].

Отже, можемо говорити про певну суб'єктивну шкалу виміру інтенсивності, де відправною точкою, за визначенням багатьох науковців, виступає норма, певне нейтральне поняття щодо підсилення ознаки.

Отже, досліджувана категорія інтенсивності може піддаватися градації, зважаючи на її суб'єктивність у сприйнятті реципієнта. Тож ми можемо визначати менший чи більший прояв тієї чи тієї ознаки, спираючись саме на свої відчуття, на власну суб'єктивну міру, вибудовану на культурному досвіді української спільноти. І щоб висловити більший чи менший прояв ознаки певної якості ми обираємо відповідні для цього мовні засоби. Науковці наводять приклади відповідних лексем, наявність яких є сигналізатором певного ступеня інтенсивності ознаки. Наприклад, М. І. Степаненко для конкретизації значеннєвого плану прикметників максимальною чи надзвичайною високою кількісною мірою наводить ряд прислівників: *«абсолютно, безмежно, безконечно, болюче, вельми, винятково, вповні, доволі, (розм.) достогибелі, дуже, задуже, занадто»* та ін., зазначаючи, що «до найчастотніших належать лексеми *дуже, зовсім і надто»* [15, с. 59].

Прагнення людини до своєрідного виміру у своїй свідомості за допомогою суб'єктивної шкали певної якості дає змогу поставити завдання розгляду представлення такої шкали сигналізаторами інтенсивності.

Науковці розглядали питання градування ознаки, визначаючи ступені її вияву та приналежні їм ті чи ті виразники. Наприклад, С. Є. Родіонова виділила такі види кількісної характеристики ознаки: точно виміряна величина, порівняна величина, достатня або надмірна величина, гранично можлива величина та істотна величина [13].

Л. М. Марчук розглядала роль прислівників міри і ступеня у вираженні градаційного значення і основною їх класифікаційною ознакою визначила градаційну сему «ступінь величини якоїсь ознаки» [6, с. 189]. Науковець розглядала їх як «сигналізатори різного ступеня величини ознаки», визначаючи сигналізатори низького, середнього або достатнього, високого та граничного ступеня величини ознаки [6].

Низький ступінь вияву інтенсивності представлений доволі широким рядом сигналізаторів. Л. М. Марчук відносить до нього

прислівники «злегка, ледь-ледь, небагато, насилу, декілька, мало, майже, зовсім (не)» [6, с. 190]. До названих прислівників можемо додати «дещо», «заледве», «ледве», «не дуже», «не надто», «тільки» та інші, які за визначенням М. І. Степаненка вказують на «мінімальну чи надзвичайно низьку міру інтенсивності ознаки, названої підпорядковуючим словом» [15, с. 60]. Наявність таких показників низького рівня виявлення ознаки чи й пряму вказівку на нього можемо спостерігати у тлумаченнях фразеологічних одиниць, наприклад: *на комариний ніс* (дуже мало, незначною мірою), *в обріз* (чого, рідше кого – ледве вистачає, дуже мало чогось, когось), *перепадати / перепастися на хліб* (кому і без. дод. – мати мізерний заробіток), *на одну понюшку* (чого, рідко кого, жарт. – небагато, трохи або зовсім мало), *і словом не перекинутися* (зовсім не розмовляти, не говорити з ким-небудь; мовчати), *і [хоч би (хоча б, коли б і т. ін.)]* *на сміх* (уживається для вираження вказівки на найменшу кількість чого-небудь або найменшу міру ознаки, виявлення і т. ін. чогось) [14].

До сигналізаторів високого рівня Л. М. Марчук відносить прислівники «дуже», «зовсім», «так», «безмірно», «вельми», «надто», «страшно», «шалено» тощо, а до граничного (надвисокого) ступеня величини ознаки зараховує лексеми «абсолютно», «надзвичайно», «цілковито», «надто (занадто)», «страшенно», «донезмоги», «украї», «геть-чисто» тощо, а також похідні від прикметників «виключно», «безмежно», «безумно» тощо [6].

Спираючись на виокремлені Л. М. Марчук лексеми для вираження градаційного значення і беручи їх за основу для розгляду тлумачень фразеологічних одиниць, можемо загалом сказати, що у фразеологічних одиницях переважає високий рівень вияву інтенсивності ознаки. Основним сигналізатором високого ступеня у фразеологізмах виступає прислівник «дуже»: *на один аршин* (дуже схожі між собою), *як (мов, наче і т. ін.) намальований* (дуже вродливий; дуже яскраво) [14], *за тридев'ять земель* (у ролі обст. – дуже далеко), *звиватися як муха в окропі* (у ролі прис. – бути дуже зайнятим, метушитися, бути постійно заклопотаним) [19], *аж дим іде* (з дієсл. – дуже інтенсивно) [20].

«Надвисокий» рівень вияву інтенсивності ознаки у фразеологічних одиницях представлений у тлумаченнях одиниць лексемами «абсолютно», «надзвичайно», «цілковито», «украї» тощо, наприклад: *до нестями* (надзвичайно сильно), *тільки (хіба, лиш)*

пташиного молока нема (немає, не вистачає, бракує і т. ін.) (абсолютно все є (про повний достаток)) [20], *аж до самих кісток* (цілком, усім єством бути кимось або якимсь), *драти (лупити (втридорога))* (надзвичайно дорого), *зітерти (розтерти) на (в) порошок* (*порошок*) (кого – знищити цілком, зовсім), *далі нікуди (нема куди)* (вживається для вираження крайньої межі чогось) [10].

Не винятком є і такі фразеологічні одиниці, у тлумаченнях яких є пряма вказівка на «надвисокий» ступінь вияву інтенсивності ознаки: *зо всієї сили* (з максимальним напруженням; інтенсивністю) [10], *на повний хід* (дуже інтенсивно, з максимальним напруженням, навантаженням) [14], *на всю (повну) катушку* (з найбільшою інтенсивністю; найбільше, повністю), *[аж (і)] небу [буде (стане)] жарко* (уживається для вираження найвищого ступеня інтенсивної діяльності) [20].

І. І. Туранський розглядає спосіб інтенсифікації висловлення як автохарактеристику мовця, адже «учасник акту комунікації з розвинутою мовною особистістю не обмежується простою констатацією факту: на інформативне накладається експресивне, оцінне, емоційне, і перед нами – мовна структура, яка відображує манеру мовця» [17, с. 37]. А носії мови якнайкраще характеризують рівень розвитку, багатство її лексичного фонду. І. І. Сушинський посилення пов'язує з прагненням мовця чи того, хто пише, акцентувати своє власне ставлення як до предмета мовлення, так і до співрозмовника, щоб викликати з його боку бажану реакцію. Адже «посилення – відображення позиції мовця щодо змісту висловлення і щодо тих, кому це висловлення адресоване» [16, с. 80].

Використання таких фразеологічних одиниць пояснюємо прагненням мовців до певного перебільшення, аби переконливіше донести свою думку до слухача, щоб акцентувати увагу на її «нестандартності» стосовно характеристики певної якості, явища, людини та ін. Така нестандартність – певне перебільшення, а отже «сема інтенсивності виникає завдяки порушенню узвичаєного уявлення про зв'язок предметів і дій, що веде до руйнування міри і сприйняття даної дії як надмірної, інтенсивної» [9, с. 67]. Тож саме «надмірність» є одним із тих чинників, що дає нам змогу висловити думку, вклавши в неї саме ту «кількість» вияву ознаки, таку інтенсивність, яку ми прагнемо і яку дозволяє нам наш культурний досвід, вибудовуючись у нашій свідомості в певну суб'єктивну шкалу виміру. Фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності,

використані в процесі мовлення для передачі думки більш переконливо і яскраво, цілком спроможні забезпечити виконання цього завдання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Фразеологічна система української мови подає багатий ілюстративний матеріал для представлення шкали виміру інтенсивності ознаки. Вияв інтенсивності ознаки у фразеологічних одиницях піддається градації завдяки наявності виразників різних рівнів виявлення інтенсивності в їхніх тлумаченнях. З-поміж фразеологізмів із семантикою інтенсивності є одиниці, що загалом репрезентують низький, високий та надвисокий ступінь вияву інтенсивності ознаки. Як можна спостерегти з наведених вище прикладів, ряд маркерів інтенсивності у фразеологічних одиницях представлений доволі широко. За чисельністю переважають фразеологічні одиниці високого ступеня вияву ознаки.

Використання висловлень із різною часткою інтенсивності зумовлене прагненням мовців відтінити, наголосити на величині вияву тієї чи тієї ознаки, щоб підкреслити її.

Отже, дослідження інтенсивності як градуйованої семантичної категорії та градуювання фразеологічних одиниць із семантикою інтенсивності є актуальним, адже визначається незмінним інтересом лінгвістів до фразеологічного рівня мови зокрема та семантичної системи мови загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с.

2. Горшкова Н. Н. Фразеологические единицы с градуальной семантикой в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 [Электронный ресурс] / Надежда Николаевна Горшкова–Саранск, 2004. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/frazeologicheskie-edinitsy-s-gradualnoy-semantikoy-v-sovremennom-russkom-yazyke>.

3. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць групи «інтелектуальні здібності людини») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. З. Гурко. – Запоріжжя, 2003. – 17 с.

4. Левицький А. Засоби позначення градуальності ознаки в англійській мові: діакронічний аспект / А. Левицький // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – С. 81-88.

5. Марчук Л. Прагматичний та синтагматичний аспекти ядра та периферії поля градації в сучасній українській мові / Л. Марчук // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007. Вип. XI-XVIII. – С. 333-337.
6. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові: монографія / Л. М. Марчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 304 с.
7. Мороз В. Я. Компонентна структура категорії експресивності / В. Я. Мороз // Франція та Україна: науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: Матеріали IV Міжнар. конф. Т. I., ч. I. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 92-93.
8. Мусиенко В. П. Модус интенсивности в семантической структуре русского глагола / В. П. Мусиенко // Життя у слові: зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського. – К. [Б. в.], 2011. – С. 217-230.
9. Мусієнко В. П. Формування значення інтенсивності дії в процесі семантичного розвитку дієслова / В. П. Мусієнко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 65-68.
10. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х.: Прапор, 1997. – 442 с.
11. Полянский А. Н. Категория интенсивности признака в русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / А. Н. Полянский. – М., 1978. – 20 с.
12. Прекина Н. В. Градуальная семантика русских пословиц: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 [Электронный ресурс] / Наталья Владимировна Прекина. – Саранск, 2005. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/gradualnaya-semantika-russkih-poslovits>.
13. Проблемы функциональной грамматики: полевые структуры / [отв. ред. А. В. Бондаренко, С. А. Шубин]. – СПб.: Наука, 2005. – С. 150-168.
14. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.] – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.
15. Степаненко М. І. Прикметниково-прислівникові словосполучення в українській мові (синтаксичний і семантичний аналіз) / М. І. Степаненко // Українське мовознавство. – 1991. – Вип. 18. – С. 59-65.
16. Сущинский И. И. Усилительные конструкции / И. И. Сущинский // Филологические науки. – М., 1991. – № 5. – С. 79-90.
17. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский – М.: [Б. в.], 1990. – 173 с.
18. Туранский И. И. Содержание и выражение интенсивности в английском языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. И. Туранский. – Львов, 1999. – 41 с.
19. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: у 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К.: Вища шк., 1984.
20. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, В. Д. Ужченко. – К.: Освіта, 1988. – 224 с.

Дидун Лилия. Интенсивность как градуированная семантическая категория. В статье идет речь о категории интенсивности как градуированной семантической категории. Рассмотрено градуирование категориальной семы интенсивности как компонента семантической структуры фразеологических единиц. Объектом рассмотрения взяты фразеологизмы как своеобразные средства, которые делают возможной репрезентацию определенного признака с разной степенью интенсивности. Рассмотрены основные показатели выражения градационного значения. Определены степени проявления градационного значения фразеологизмов с семантикой интенсивности современного украинского литературного языка. На фразеологическом материале представлены низкий, высокий и сверхвысокий степени проявления интенсивности. Использование фразеологизмов с семантикой интенсивности определено как возможное средство убедительной передачи мысли слушателю.

Ключевые слова: семантика интенсивности, категория градуальности, градационная сема, фразеологическая единица.

Dyduń Lylyya. Intensity As a Graded Semantic Category. The article refers to the category of graded intensity as a semantic category. It was considered a graduation of categorical seme of intensity as a component of the semantic structure of phraseological units. Phraseologisms were taken as object of peculiar means consideration that makes possible a certain characteristic representation with varying degrees of intensity. The main indicators of gradation values' expression have been investigated. The degrees of gradation values' expression in phraseological units with the semantics of intensity of the modern Ukrainian language are specified. Low, high and ultra-high degree of display intensity is presented on the phraseological material. The use of idioms with semantics of intensity is defined as a possible means of convincing transmission of thought to the listener.

Key words: semantics of intensity, category of gradation, gradation seme, phraseological unit.

УДК 811.161.2'42'38

Тетяна Должикова

СЛЕНГІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті порушено актуальну проблему входження сленгової лексики в літературну мову загалом і мову художньої літератури зокрема. Визначено місце та роль сленгізмів у сучасному українському прозописьмі та поезії на матеріалі творів Сергія Жадана, Ірени Карпи, Світлани Поваляєвої та ін.